

Kompetensiya Va Kompetentlik Tushunchalarining Pedagogik Nazariyadagi O'rni

*Jumayeva Dilfuza Baxtiyor qizi*¹

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogika nazariyasidagi kompetensiya va kompetentlik tushunchalarining nazariy asoslari, ularning rivojlanish tarixi va zamonaviy talqinlari tahlil qilingan. Tadqiqot adabiyotlar tahlili asosida amalga oshirilib, kompetensiyaviy yondashuvning pedagogik ahamiyati va uning ta'lim jarayonidagi o'rni yoritilgan.

Kalit so'zlar: kompetensiya, kompetentlik, pedagogik nazariya, kasbiy kompetensiya, ta'lim standarti, kompetensiyaviy yondashuv

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri - bu raqobatbardosh, yuqori malakali kadrlarni tayyorlashdir. Bugungi kunda global miqyosda sodir bo'layotgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, texnologik taraqqiyot va innovatsion rivojlanish jarayonlari ta'lim tizimi oldiga yangi talablarni qo'yimoqda. Ana shunday sharoitda kompetensiyaviy yondashuvning ahamiyati tobora ortib bormoqda [1].

Kompetensiya va kompetentlik tushunchalari zamonaviy pedagogikaning markaziy kategoriyalariga aylanib bormoqda. Bu tushunchalar pedagogika fanida turlicha talqin qilinib, ularning mazmun-mohiyati to'g'risida yagona fikr mavjud emasligi kuzatiladi. Bu holat esa mazkur tushunchalarning nazariy asoslarini chuqur o'rganish zaruriyatini keltirib chiqaradi [3].

Kompetensiyaviy yondashuvning mohiyati shundaki, u o'quvchilarni nafaqat nazariy bilim va ko'nikmalar bilan qurollantirish, balki ularni amaliy faoliyatga tayyorlash maqsadini ko'zlaydi. Bu yondashuv orqali ta'lim oluvchilar nafaqat "bilish"ni, balki "qila olish"ni ham o'rganadilar. Shu bilan birga, kompetensiyaviy yondashuv shaxsning ijodiy salohiyatini rivojlantirish, mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish va uzluksiz ta'lim olish qobiliyatini takomillashtirish imkonini beradi [4].

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundaki, kompetensiya va kompetentlik tushunchalarining mazmun-mohiyatini chuqur o'rganish orqali ta'lim sifatini oshirish, o'quv dasturlarini takomillashtirish va pedagogik jarayonni yanada samaraliroq tashkil etish imkoniyatlari yaratiladi. Tadqiqotning maqsadi pedagogika nazariyasida kompetensiya va kompetentlik tushunchalarining mazmun-mohiyatini, ularning o'zaro munosabatini hamda zamonaviy ta'limdagi ahamiyatini aniqlashdan iborat.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqot metodologiyasi sifatida tizimli-struktur tahlil, qiyosiy tahlil va kontentni o'rganish usullaridan foydalanildi. O'zbek, rus va xorijiy manbalardagi kompetensiya va kompetentlik tushunchalariga oid nazariy qarashlar o'rganildi.

Xorijiy tadqiqotchilardan D. McClelland kompetensiyani shaxsning samarali faoliyat yuritishiga yordam beruvchi xususiyatlar majmui sifatida ta'riflaydi [2]. J. Raven esa kompetentlikni murakkab harakatlarni bajarish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va shaxsiy sifatlarning yig'indisi sifatida talqin qiladi [3].

¹ Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Aniq va tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi (matematika) yo'nalishi 1-kurs magistranti

Rus olimlaridan A.V. Xutorskoy kompetensiyani shaxsning muayyan sohadagi faoliyatga tayyorgarligini belgilovchi bilim, ko'nikma va tajribalar majmui sifatida ta'riflaydi [4]. I.A. Zimnyaya esa kompetentlikni shaxsning ichki, yashirin psixologik yangi tuzilmasi sifatida qaraydi [5].

O'zbek olimlaridan R. Ishmuhamedov kompetensiyani kasbiy faoliyatni samarali amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar majmui sifatida ta'rifladi [6], N. Muslimov kompetentlikni shaxsning kasbiy faoliyatga tayyorgarlik darajasi sifatida talqin qiladi [7].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Adabiyotlar tahlili natijasida kompetensiya va kompetentlik tushunchalarining pedagogik nazariyadagi o'rni va ahamiyati bo'yicha bir qator muhim xulosalarga kelindi. Birinchi navbatda shuni ta'kidlash lozimki, kompetensiya va kompetentlik tushunchalari o'zaro chambarchas bog'liq bo'lsa-da, ular aynan bir xil ma'noni anglatmaydi. Kompetensiya muayyan faoliyat sohasida samarali ishlash uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar majmuini ifodalasa, kompetentlik esa ushbu kompetensiyalarni amaliyotda muvaffaqiyatli qo'llay olish qobiliyatini anglatadi [3].

Zamonaviy pedagogik nazariyada kompetensiyalarning turli tasniflari mavjud. Tadqiqotchilar tomonidan eng ko'p e'tirof etilgan tasnifga ko'ra, kompetensiyalar to'rt asosiy turga bo'linadi. Bular kasbiy kompetensiyalar (muayyan kasb doirasidagi faoliyat uchun zarur bo'lgan maxsus bilim va ko'nikmalar), umumiy yoki universal kompetensiyalar (turli sohalarda qo'llanishi mumkin bo'lgan umumiy ko'nikmalar), shaxsiy kompetensiyalar (individual xususiyatlar va qadriyatlar) hamda metakompetensiyalar (o'z-o'zini rivojlantirish va boshqa kompetensiyalarni egallash qobiliyati) [8].

Kompetensiyaviy yondashuvning pedagogik ahamiyati shundaki, u ta'lim natijalarining amaliy yo'naltirilganligini ta'minlaydi. Bu yondashuv o'quvchilarni nafaqat nazariy bilimlar bilan qurollantiradi, balki ularni real hayotiy vaziyatlarda qo'llash ko'nikmalarini ham shakllantiradi. Bundan tashqari, kompetensiyaviy yondashuv shaxsga yo'naltirilgan ta'lim imkoniyatini beradi va uzluksiz ta'lim tamoyilining amalga oshirilishiga xizmat qiladi [9].

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, kompetentlikning rivojlanishi murakkab va ko'p bosqichli jarayon hisoblanadi. Bu jarayon to'rt asosiy bosqichni o'z ichiga oladi: nazariy bilimlarni o'zlashtirish, ko'nikma va malakalarni shakllantirish, amaliy tajriba to'plash hamda reflektiv tahlil qilish. Har bir bosqich o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularning izchil amalga oshirilishi kompetentlikning to'liq shakllanishini ta'minlaydi [10].

Zamonaviy ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Bu holat bir tomondan, jamiyatning yuqori malakali kadrlarga bo'lgan ehtiyoji bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan, ta'lim sifatini oshirish zarurati bilan izohlanadi. Shu bois, kompetensiyaviy yondashuv asosida o'quv dasturlarini ishlab chiqish va tatbiq etish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi [5].

Pedagogik nazariyada kompetensiya va kompetentlik tushunchalarining o'rni va ahamiyati to'g'risidagi qarashlar rivojlanishda davom etmoqda. Turli mualliflar tomonidan bu tushunchalarning yangi qirralari ochib berilmoqda, ularning mazmun-mohiyati yanada chuqurroq o'rganilmoqda. Bu esa o'z navbatida ta'lim amaliyotining takomillashuviga xizmat qilmoqda.

Kompetensiya va kompetentlik tushunchalarining mazmun-mohiyatini yanada chuqurroq tushunish uchun xorijiy va mahalliy olimlarning yondashuvlarini qiyosiy tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Quyidagi jadvalda turli olimlarning kompetensiya tushunchasiga bergan ta'riflari tahlil qilingan:

Jadval 1. Kompetensiya tushunchasining turli talqinlari

Muallif	Yil	Ta'rif	Asosiy e'tibor qaratilgan jihat
McClelland D.	1973	Shaxsning samarali faoliyat yuritishiga yordam beruvchi xususiyatlar majmui	Shaxsiy xususiyatlar
Boyatzis R.	1982	Mehnat faoliyatida yuqori natijalarga erishish uchun zarur bo'lgan individual	Faoliyat natijalari

		xususiyatlar	
Xutorskoy A.V.	2003	Muayyan sohadagi faoliyatga tayyorgarlikni belgilovchi bilim va ko'nikmalar majmui	Kasbiy tayyorgarlik
Zimnyaya I.A.	2004	Shaxsning ichki psixologik yangi tuzilmasi	Psixologik aspekt
Muslimov N.A.	2007	Kasbiy faoliyatga tayyorgarlik darajasi	Kasbiy yo'nalganlik

Bundan tashqari, kompetensiyalarning turli darajalarda namoyon bo'lishini ko'rsatuvchi ikkinchi jadvalni ham keltiramiz:

Jadval 2. Kompetensiyaning rivojlanish darajalari

Daraja	Tavsifi	Namoyon bo'lish belgilari
Bazaviy	Asosiy bilim va ko'nikmalarning mavjudligi	Oddiy vazifalarni bajara olish
O'rta	Ko'nikma va malakalarning shakllanganlik	Murakkab vazifalarni mustaqil hal qila olish
Yuqori	Ijodiy yondashuv va innovatsion faoliyat	Noan'anaviy vaziyatlarda optimal yechimlarni topa olish
Professional	Ekspert darajasidagi bilim va ko'nikmalar	Tizimli yondashuv va strategik fikrlash

Keltirilgan jadvallarning tahlili shuni ko'rsatadiki, kompetensiya tushunchasi ko'p qirrali bo'lib, turli olimlar uning turli jihatlariga e'tibor qaratganlar. Birinchi jadvaldan ko'rinib turibdiki, kompetensiya tushunchasi vaqt o'tishi bilan rivojlanib, yangi ma'no qirralari bilan boyib borgan. Dastlab u asosan shaxsiy xususiyatlar bilan bog'liq bo'lgan bo'lsa, keyinchalik kasbiy faoliyat va psixologik jihatlarini ham o'rganila boshlangan.

Ikkinchi jadval esa kompetensiyaning rivojlanish darajalarini ko'rsatib, har bir daraja o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligini aks ettiradi. Bu darajalar oddiy ko'nikmalardan to professional mahoratgacha bo'lgan rivojlanish yo'lini ko'rsatadi. Bunday bosqichli yondashuv kompetensiyalarni baholash va rivojlantirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu tahlillar kompetensiyaviy yondashuvni ta'lim tizimiga joriy etishda muhim ahamiyatga ega. Chunki ular kompetensiyalarning shakllanish va rivojlanish jarayonini tizimli tushunish imkonini beradi, shuningdek, ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va takomillashtirishda yo'naltiruvchi vazifasini bajaradi.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot natijalari kompetensiya va kompetentlik tushunchalarining pedagogik nazariyadagi o'ri va ahamiyatini yanada chuqurroq tushunish imkonini berdi. Adabiyotlar tahlili natijasida quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

Birinchidan, kompetensiya va kompetentlik tushunchalari zamonaviy pedagogik nazariyaning muhim kategoriyalari hisoblanib, ular o'zaro chambarchas bog'liq, ammo bir xil emas. Kompetensiya muayyan faoliyat sohasida samarali ishlash uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar majmuini anglatrsa, kompetentlik ushbu kompetensiyalarni amaliyotda samarali qo'llay olish qobiliyatini ifodalaydi.

Ikkinchidan, zamonaviy pedagogikada kompetensiyalar turli tasniflarga ega bo'lib, ular orasida kasbiy, umumiy (universal), shaxsiy va metakompetensiyalar alohida ahamiyat kasb etadi. Bu tasniflar kompetensiyalarning rivojlanish yo'nalishlarini va ularni shakllantirishning ustuvor vazifalarini belgilashda muhim ahamiyatga ega.

Uchinchidan, kompetensiyaviy yondashuvning asosiy afzalliklari ta'lim natijalarining amaliy yo'naltirilganligi, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim imkoniyati va uzluksiz ta'lim tamoyilining amalga oshirilishida namoyon bo'ladi. Bu esa zamonaviy ta'lim tizimining asosiy talablariga to'la mos keladi.

To'rtinchidan, kompetentlikning rivojlanishi murakkab va ko'p bosqichli jarayon bo'lib, u nazariy bilimlarni o'zlashtirishdan tortib to'rtinchi bosqichga qaytib o'tishga qaratilgan bo'lgan bosqichlarni o'z ichiga oladi. Har bir bosqichning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, kompetensiya va kompetentlik tushunchalarining mazmun-mohiyatini to'g'ri tushunish va amaliyotga tatbiq etish ta'lim sifatini oshirishning muhim omili ekanligini ta'kidlash lozim. Kompetensiyaviy yondashuv o'quvchilarni hayotga va mehnat faoliyatiga samarali tayyorlash imkonini beradi, shuningdek, ularning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga zamin yaratadi.

Kelajakda bu yo'nalishdagi tadqiqotlarni yanada rivojlantirish, xususan, kompetensiyalarni baholash mezonlarini takomillashtirish, ularni shakllantirishning yangi usul va vositalarini ishlab chiqish, shuningdek, zamonaviy ta'lim sharoitida kompetensiyaviy yondashuvni joriy etishning innovatsion mexanizmlarini yaratish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. McClelland, D.C. (1973). Testing for competence rather than for intelligence. *American Psychologist*, 28(1), 1-14.
2. Raven, J. (2002). *Competence in Modern Society: Its Identification, Development and Release*. Oxford: Oxford Psychologists Press.
3. Хуторской, А.В. (2003). Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. *Народное образование*, 2, 58-64.
4. Зимняя, И.А. (2004). Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Москва: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов.
5. Ишмухамедов, Р. (2008). Таълимда инновацион технологиялар. Тошкент: Фан ва технологиялар.
6. Муслимов, Н.А. (2007). Касб таълими ўқитувчисининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси. Тошкент: Фан.
7. Spencer, L.M., & Spencer, S.M. (1993). *Competence at Work: Models for Superior Performance*. New York: Wiley.
8. Boyatzis, R.E. (1982). *The Competent Manager: A Model for Effective Performance*. New York: Wiley.
9. Деркач, А.А. (2004). Акмеологические основы развития профессионала. Москва: МПСИ.
10. Le Deist, F.D., & Winterton, J. (2005). What is competence? *Human Resource Development International*, 8(1), 27-46.

